

Buddhist Educational Administration Principles: Integrating principles, concepts, and theories in the Dharma to develop a comprehensive education system in the 21st century

Phramaha Keattisak Kittipalo ^{1*} and Eakkaluk pengprom ²

¹ Office of the Area General Buddhist Education 3

² Educational Administration, Pitchayabunditcollege

* Corresponding author. E-mail: ricetree2563@gmail.com Tel. 0909444896

ABSTRACT

This academic article aims to explore and analyze the principles, concepts, and theories underlying educational administration based on Buddhist teachings—referred to as “Buddhist Educational Administration Principles.” It emphasizes the integration of five core groups of Buddhist doctrines: (1) the Threefold Training (Sila, Samadhi, and Panna), (2) the Noble Eightfold Path, (3) the Four Divine Abodes (Brahmavihara), (4) the Four Bases of Social Harmony (Sangahavatthu), and (5) the Principle of Self-Reliance. These principles are synthesized to develop an education system that fosters a holistic balance of knowledge, competence, and ethical values in learners and educators in the 21st century. The article further presents a comparative analysis between Buddhist perspectives and system theory, highlighting the structural and procedural alignments that can be practically applied to school administration. This integration supports moral development, enhances organizational relationships, and empowers individuals to become self-reliant addressing the ethical and spiritual challenges faced by modern education systems.

Keywords: Buddhist Educational Administration principles, Buddhist principles, Educational Integration, Systems Theory

หลักพุทธบริหารการศึกษา: การบูรณาการหลักการ แนวคิด และทฤษฎีในหลักธรรมเพื่อพัฒนาระบบการศึกษาที่สมบูรณ์ในศตวรรษที่ 21

พระมหาเกียรติศักดิ์ กิตติปาโล^{1*} และ เอกลักษณ์ เฟื่องพรหม²

¹ สำนักเขตการศึกษาปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 3

² สาขาการบริหารการศึกษา วิทยาลัยพินิจบัณฑิต

* Corresponding author. E-mail: ricetree2563@gmail.com โทรศัพท์ 0909444896

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์หลักการ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาตามแนวทางพุทธธรรม ซึ่งเรียกรวมว่า “หลักพุทธบริหารการศึกษา” โดยเน้นการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา 5 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ไตรสิกขา 2) อริยมรรคมีองค์ 8 3) พรหมวิหาร 4 4) สังคหวัตถุ 4 และ 5) หลักการพึ่งตนเอง เพื่อพัฒนาระบบการศึกษาที่เน้นความสมดุลระหว่างความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมของมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 โดยบทความนำเสนอการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างแนวคิดทางพุทธธรรมกับทฤษฎีเชิงระบบ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องเชิงโครงสร้างและกระบวนการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้จริงในการบริหารสถานศึกษา ทั้งในด้านการพัฒนาศีลธรรม ความสัมพันธ์ในองค์กร และการเสริมสร้างศักยภาพของผู้เรียนและบุคลากรให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน อันเป็นการตอบโจทย์ต่อความท้าทายของระบบการศึกษาในยุคปัจจุบันที่กำลังเผชิญกับวิกฤตทางจิตวิญญาณและจริยธรรมอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: หลักพุทธบริหารการศึกษา, หลักธรรม, การบูรณาการ, ทฤษฎีเชิงระบบ

© 2025 JISSD: Journal of Integration Social Sciences and Development

บทนำ

พุทธศาสนาเป็นระบบความรู้ที่มีพัฒนาการยาวนาน และได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสตร์แห่งการพัฒนาคนยุคใหม่ที่ลึกซึ้งทั้งในมิติของจิตใจ ปัญญา และพฤติกรรม โดยเฉพาะในบริบทของการศึกษา พุทธศาสนาได้วางรากฐานของการเรียนรู้ไว้อย่างเป็นระบบ ผ่านหลักธรรมที่ส่งเสริมความมีสติ ความรับผิดชอบต่อสังคม และการดำรงชีวิตอย่างมีความหมาย หลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นแนวทางการปฏิบัติในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการบริหารการศึกษา เพื่อพัฒนา “มนุษย์ทั้งระบบ” อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ มิได้เน้นเฉพาะการสอนให้รู้หนังสือหรือมีทักษะวิชาชีพเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการปลูกฝังคุณธรรม ความสัมพันธ์ที่ดี การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และการเจริญเติบโตภายในอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ พุทธธรรมเสนอให้เห็นว่าการศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนา คือระบบการพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปตามแนวทางของมรรค ซึ่งเป็นระบบองค์รวมที่ผสมผสาน ศิลปะ และปัญญาไว้อย่างเป็นเอกภาพ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2552) หลักพุทธธรรมจึงยังคงมีศักยภาพในการประยุกต์ใช้ในกระบวนการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ซึ่งกำลังเผชิญกับความซับซ้อนทางสังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณที่ทวีความเข้มข้นขึ้นอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม แม้ระบบการศึกษาในปัจจุบันจะมีพัฒนาการด้านโครงสร้าง หลักสูตร และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า แต่กลับประสบกับความท้าทายด้านคุณภาพของการบริหารจัดการ ความสัมพันธ์ภายในองค์กร และจริยธรรมของผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการศึกษา ปัญหาความขัดแย้งระหว่างครู นักเรียน ผู้ปกครอง หรือแม้แต่ในระดับนโยบาย ล้วนสะท้อนถึง “ช่องว่างเชิงจริยธรรมและจิตวิญญาณ” ที่ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ยังมีอาจเติมเต็มได้ทั้งหมด จากงานศึกษาของ พระวัชร ส่วโร และคณะ (2562) พบว่า ความขัดแย้งภายในสถานศึกษา ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง และกลยุทธ์ที่นำมาจัดการความขัดแย้งโดยทั่วไปยังเน้นเครื่องมือทางเทคนิคมากกว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นมิติที่สามารถเสริมสร้างความสงบ ความเข้าใจ และความร่วมมือได้อย่างยั่งยืน ในขณะที่ พระลิขิต ฐานิสสุโร และคณะ (2566) ได้เสนอว่าการบริหารความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนซึ่งถือเป็นหัวใจของการศึกษาระดับพื้นฐาน จำเป็นต้องอาศัยแนวทางที่ลึกซึ้งกว่ากรอบงานปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

หลักธรรมที่เอื้อต่อการเคารพ เข้าใจ และเสียสละเพื่อส่วนรวม ความท้าทายเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาระบบการศึกษาสมัยใหม่จำเป็นต้องหันกลับมาใช้ “พลังจากหลักธรรม” เพื่อเสริมสร้างสมดุลระหว่างความรู้ ทักษะ และจริยธรรมที่แท้จริง

จากบริบทของความเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนในระบบการศึกษาในปัจจุบัน แนวทาง “หลักพุทธบริหารการศึกษา” จึงถูกเสนอขึ้นเพื่อเป็นแนวคิดทางเลือกที่บูรณาการธรรมะจากพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ โดยใช้หลักธรรมสำคัญ 5 กลุ่ม ได้แก่ (1) ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อเสริมสร้างระเบียบวินัย ความตั้งมั่น และการรู้เท่าทันตนเองในการดำรงตนทั้งในฐานะผู้บริหาร ครู และผู้เรียน (2) อริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเน้นการปฏิบัติอย่างมีสัมมาทิฐิและสัมมาวาจา ช่วยกำหนดทิศทางของชีวิตและการทำงานให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์และมีเป้าหมาย (3) พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นหลักธรรมแห่งความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการบริหารทรัพยากรมนุษย์อย่างลึกซึ้งและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล (4) สังคหวัตถุ 4 ซึ่งได้แก่ ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการทำงานร่วมกันและการสร้างความสามัคคีในองค์กร และ (5) หลักการพึ่งตนเอง อันเป็นรากฐานของการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ตามแนวพุทธ ซึ่งมุ่งเน้นการฝึกตนให้เข้มแข็งทั้งกาย วาจา และใจ เพื่อเป็นฐานในการพึ่งพาตนและช่วยเหลือผู้อื่นอย่างไม่เบียดเบียน หลักธรรมทั้งห้านี้จึงไม่ได้เป็นเพียงหลักคำสอนในเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบแนวคิดด้านจริยธรรม พฤติกรรม และความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพอย่างยิ่งต่อการบริหารการศึกษาในยุคปัจจุบัน

จากเหตุผลข้างต้น แนวคิดเรื่อง “หลักพุทธบริหารการศึกษา” จึงมิใช่เพียงการรวบรวมหลักธรรมมาใช้ในลักษณะเชิงศีลธรรมเท่านั้น หากแต่เป็นความพยายามในการออกแบบระบบบริหารการศึกษาที่ตอบโจทย์ทั้งในระดับโครงสร้างองค์กร ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม บทความนี้จึงมุ่งศึกษาระบบคิดและการบูรณาการหลักธรรมทั้ง 5 กลุ่ม ได้แก่ ไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ 8 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และหลักการพึ่งตนเอง เพื่อสร้าง “กรอบแนวคิดด้านบริหารการศึกษาเชิงพุทธ” ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษาในระดับสถานศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาระบบการศึกษาที่สมดุลระหว่าง “ความรู้ ความสามารถ และความดีงาม” ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ในศตวรรษที่ 21

การบูรณาการหลักการ แนวคิด และทฤษฎีในหลักพุทธบริหารการศึกษา

หลักพุทธบริหารการศึกษาเป็นการนำหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มาใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดการและพัฒนาระบบการศึกษา โดยเน้นการพัฒนาองค์รวมของผู้เรียน บุคลากร และสถาบันในทุกมิติ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างบุคคลในองค์กรการศึกษา หลักการสำคัญเหล่านี้มีพื้นฐานจากแนวคิดและทฤษฎีสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. หลัก ไตรสิกขา

ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งถือเป็นหลักสำคัญที่ใช้ในการพัฒนาคุณภาพของบุคคลและสภาพแวดล้อมในสถาบันการศึกษา ผ่านการพัฒนาในด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา ดังนี้

ด้านศีล เน้นความประพฤติและวินัย เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยในชุมชนการศึกษา เช่น การกำหนดกฎระเบียบและการส่งเสริมคุณธรรม

ด้านสมาธิ มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิและความมั่นคง การนำสมาธิมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนมีจิตใจที่พร้อมต่อการรับความรู้

ด้านปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาความคิดเชิงวิพากษ์และความเข้าใจในเหตุและผล สามารถนำมาใช้ในการสร้างหลักสูตรที่กระตุ้นการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ (พระครูภักตจิตตภาณีย์, 2565)

ไตรสิกขานี้ปรากฏใน ทุติยสิกขัตตยสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 ข้อที่ 91 พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา” (อง. ตก. 20/91/319 (ไทย มจร.)) การปฏิบัติตามไตรสิกขานี้ถือเป็นกระบวนการพัฒนาตนเองอย่างเป็นระบบ ซึ่งนำไปสู่ความสมดุลและความเจริญงอกงามในชีวิต

การบริหารการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เป็นแนวคิดที่มีส่วนประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. สร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ คือ ทรัพยากรทางการบริหารต่างๆ ด้านและสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นก่อน

2. กระบวนการฝึกตามหลักของไตรสิกขา คือ การเรียนการสอนโดยใช้ไตรสิกขา การสร้างบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร มีกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

3. วัดและประเมินผลการใช้หลักไตรสิกขาในการบริหารจัดการศึกษา เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนและศึกษาผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนไปด้วยพร้อมกัน (ทวิศักดิ์ ทองทิพย์, 2561)

รูปแบบของไตรสิกขา จึงประกอบด้วยส่วนสำคัญ ดังนี้

1. ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิหรือบุพภาคของการศึกษา
2. กระบวนการฝึกตามหลักของไตรสิกขา
3. วัดและประเมินผลการใช้ไตรสิกขาในการบริหารจัดการศึกษา

จากหลักการและแนวคิดทฤษฎีเชิงระบบ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ คือ

1. ปัจจัยนำเข้า (Input) หมายถึง ทรัพยากรทางการบริหารต่างๆ ด้าน ได้แก่บุคลากร (Man) งบประมาณ (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Materials) การบริหารจัดการ (Management) และแรงจูงใจ (Motivations) ที่เป็นส่วนเริ่มต้นและเป็นตัวจักรสำคัญในการปฏิบัติงานขององค์การ

2. กระบวนการ (Process) คือ การนำเอาปัจจัยหรือทรัพยากรทางการบริหารทุกประเภทมาใช้ใน การดำเนินงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ เนื่องจากในกระบวนการจะมีระบบย่อย ๆ รวมกันอยู่หลายระบบครบ วงจร ตั้งแต่การบริหาร การจัดการ การนิเทศการวัดและการประเมินผล การติดตามตรวจสอบเป็นต้น เพื่อให้ปัจจัยทั้งหลายเข้าไปสู่กระบวนการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. ผลลัพธ์ (Product or Output) เป็นผลที่เกิดจากกระบวนการของการนำเอาปัจจัยมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

4. ผลกระทบ (Outcome or Impact) เป็นผลที่เกิดขึ้นภายหลังจากผลลัพธ์ที่ได้ ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่ คาดไว้หรือไม่เคยคาดคิดมาก่อนว่าจะเกิดขึ้นก็ได้

การเปรียบเทียบการใช้หลักไตรสิกขาและทฤษฎีเชิงระบบในการบริหารการศึกษา สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดได้ ดังนี้

1.1 หลักไตรสิกขาในบริหารการศึกษา

พื้นฐานแนวคิด คือ เน้นการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวมตามหลักพุทธธรรม 3 ประการ (Kittipat Srichai & Montree Wongsaphan, 2022) ดังนี้

1. ศีล (Morality) ได้แก่ การควบคุมกายและวาจา
2. สมาธิ (Concentration) ได้แก่ การฝึกจิตให้มีสมาธิ
3. ปัญญา (Wisdom) ได้แก่ การพัฒนาความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

กระบวนการบริหาร คือ เน้นขั้นตอนและวิธีการอย่างเป็นระบบในการพัฒนาไตรสิกขา (Phrakruwirojkanchanakhet et al., 2021) ดังนี้

1. ปัจจัยนำเข้า ได้แก่ สร้างสัมมาทิฐิและเตรียมทรัพยากรให้พร้อม
2. กระบวนการ ได้แก่ ใช้กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนผ่านการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
3. ผลลัพธ์ ได้แก่ ผู้เรียนพัฒนาทั้งกาย ศีล จิตใจ และปัญญา
4. ผลกระทบ ได้แก่ ชุมชนหรือองค์กรได้รับประโยชน์จากสมาชิกที่มีคุณธรรม

1.2 ทฤษฎีเชิงระบบในบริหารการศึกษา

พื้นฐานแนวคิด คือ มององค์การการศึกษาเป็นระบบที่มีส่วนสัมพันธ์กัน 4 องค์ประกอบ⁴⁵ คือ

1. ปัจจัยนำเข้า (Input) ได้แก่ ทรัพยากรบุคคล งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์
2. กระบวนการ (Process) ได้แก่ การแปลงปัจจัยนำเข้าเป็นผลผลิตผ่านระบบย่อย
3. ผลผลิต (Output) ได้แก่ ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา
4. ผลกระทบ (Impact) ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบเชิงหลักการระหว่างหลักไตรสิกขาและทฤษฎีเชิงระบบ

เกณฑ์เปรียบเทียบ	หลักไตรสิกขา	ทฤษฎีเชิงระบบ
เป้าหมายหลัก	พัฒนาคุณภาพมนุษย์แบบองค์รวม	บรรลุเป้าหมายองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ
กระบวนการบริหาร	เน้นการฝึกปฏิบัติและวิปัสสนา	เน้นการควบคุมกระบวนการทำงาน
การวัดผล	วัดทั้งผลลัพธ์ผู้เรียนและชุมชน	วัดผลผลิตและประสิทธิภาพระบบ
จุดเด่น	สร้างความสมดุลระหว่างปัญญาและจริยธรรม	มองภาพรวมระบบครบวงจร
ข้อจำกัด	ต้องการเวลาและความต่อเนื่อง	อาจละเลยมิติด้านจิตวิญญาณ

1.3 การประยุกต์ใช้ร่วมกัน

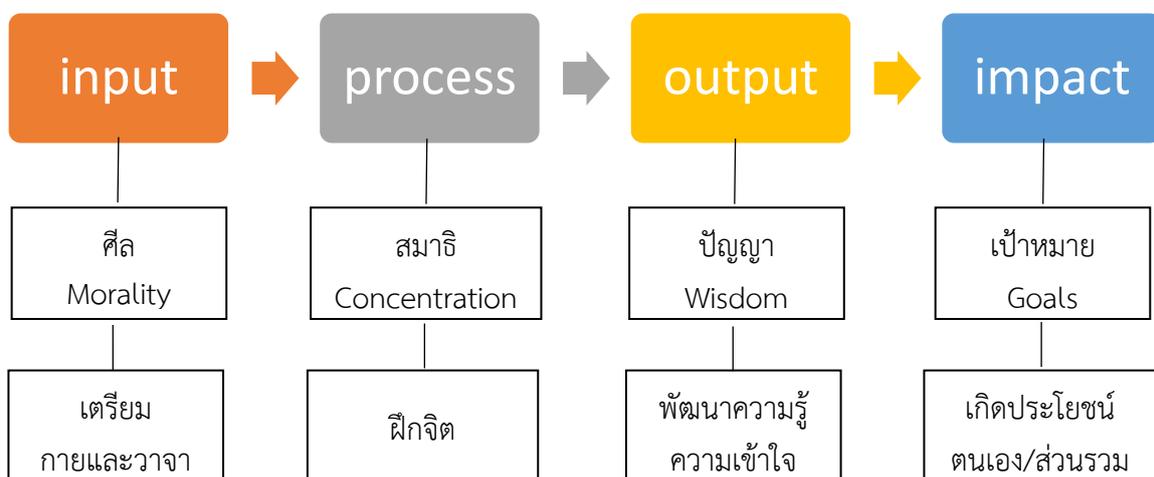
แนวคิดทั้งสอง เป็นแนวทางสามารถบูรณาการร่วมกันได้ โดยมีแนวทางดังนี้

- ใช้ทฤษฎีเชิงระบบเป็นกรอบโครงสร้างการทำงาน
- นำหลักไตรสิกขามาเสริมในกระบวนการพัฒนาบุคลากร
- ออกแบบระบบประเมินผลที่รวมทั้งมิติเชิงปริมาณและคุณภาพ

จากการวิเคราะห์ พบว่า หลักไตรสิกขาให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจและปัญญา ในขณะที่ทฤษฎีเชิงระบบเน้นการทำงานเป็นขั้นตอนแบบมีโครงสร้างชัดเจน การผสมผสานทั้งสองแนวทางจะช่วยสร้างระบบการศึกษาที่สมดุลระหว่างประสิทธิภาพการบริหารและคุณค่าทางจริยธรรม

ผลการเปรียบเทียบ การใช้หลักไตรสิกขาและทฤษฎีเชิงระบบในการบริหารการศึกษา พบว่า มีความ คล้ายกัน 3 ด้าน คือ ด้านทรัพยากรการบริหาร ด้านการนำทรัพยากรทางการบริหารมาในการดำเนินงาน ร่วมกันอย่างเป็นระบบ และ ด้านเกิดจากกระบวนการนำเอาปัจจัยมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลตาม เป้าหมายที่กำหนด ส่วนด้านผลเกิดขึ้นภายหลังจากผลลัพธ์มีความต่างกัน จะเห็นได้ว่าแนวคิดการบริหาร การศึกษาตามหลักไตรสิกขา กับแนวคิดตามทฤษฎีเชิงระบบ ถึงแม้ว่าจะเกิดขึ้นในยุคสมัยที่ต่างกันแต่ก็เป็น ความสอดคล้องกันที่ลงตัวหากได้นำหลักไตรสิกขาในหลักคำสอนของพระพุทธมาบูรณาการกับแนวคิดใน ทฤษฎีเชิงระบบซึ่งเป็นวิทยาการสมัยใหม่ ให้เป็นรูปแบบการบริหารการศึกษาโดยใช้หลักของไตรสิกขา บูรณาการแล้วจะเป็นรูปแบบที่มีความสมบูรณ์ และเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าเพื่อใช้ในการบริหาร การศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (ทวิศักดิ์ ทองทิพย์, 2561)

จากแนวคิดและผลการเปรียบเทียบดังกล่าว จึงเขียนเป็นรูปแบบ (Model) ของระบบการบริหารการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงกระบวนการของระบบการบริหารการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

2. หลักอริยมรรคมีองค์ 8

หลักอริยมรรคมีองค์ 8 คือ ปฏิปทาสายกลางที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (วิ.ม. 4/13/16 (ฉบับฉบับหลวง)) ประกอบด้วย คือ 1) สัมมาทิฐิ (ปัญญาอันเห็นชอบ) 2) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) 3) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) 4) สัมมากัมมันตะ (การทำงานชอบ) 5) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) 6) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) 7) สัมมาสติ (ความรำลึกชอบ) และ 8) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ) (อภิ.วิ. 35/569/324 (ฉบับฉบับหลวง))

อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 นี้ เป็นมรรค เป็นปฏิปทาหรือแนวทางปฏิบัติในการบรรลุวัตถุประสงค์ 15 อย่าง คือ เพื่อกระทำนิพพานให้แจ้ง เพื่อกระทำอรหัตให้แจ้ง เพื่อละระคะ โทสะ โมหะ เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ เพื่อกระทำความโล่งใจให้แจ้ง เพื่อกระทำความโล่งใจอย่างยิ่งนั้นให้แจ้ง เพื่อกำหนดรู้ เวทนา 3 อย่างเพื่อละอาสวะ เพื่อละอวิชชา เพื่อละตัณหา เพื่อละโอชะ เพื่อละอุปาทาน เพื่อกำหนดรู้ภพ เพื่อกำหนดรู้สภาพทุกข์ เพื่อกำหนดรู้สัkkายะ (ส.สพ. 18/497-512/287-295 (ฉบับฉบับหลวง))

อริยมรรคนี้ เกิดขึ้นได้ตามลำดับแต่ละมรรค คือ สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น เป็นมรรคยอมเกิด, สัมมา สังกัปปะด้วยอรรถว่าดำริ เป็นมรรคยอมเกิด, สัมมาวาจาด้วยอรรถว่ากำหนด เป็น มรรคยอมเกิด, สัมมากัมมันตะด้วยอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็น มรรคยอมเกิด, สัมมาอาชีวะด้วยอรรถว่าพองแผ้ว เป็น มรรคยอมเกิด, สัมมาวายามะ ด้วยอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคยอมเกิด, สัมมาสติด้วยอรรถว่าตั้งมั่น เป็น มรรคยอมเกิด, สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็น มรรคยอมเกิด (ขุ.ป. 31/535/314 (ฉบับฉบับหลวง))

เมื่อบุคคลนั้นเจริญอัฐสังคิมรรค (มรรค 8) อันประเสริฐนี้อย่างนี้ ชื่อว่ามีสติปัญญา 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 ถึงความเจริญบริบูรณ์ บุคคลนั้นย่อมมีธรรมทั้งสอง คือสมณะและวิปัสสนาคู่เคียงกันเป็นไป เขาชื่อว่าการกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง เจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง (ม.อ. 14/829/450-451 (ฉบับฉบับหลวง))

การนำองค์ประกอบ เช่น สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ไปใช้ในการบริหารการศึกษาอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการบริหารการศึกษา เช่น สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) การส่งเสริมความคิดที่ถูกต้องและมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนในทางที่สร้างสรรค์ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) การพัฒนาการสื่อสารในองค์กรให้โปร่งใสและปราศจากความขัดแย้ง สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) การสร้างกิจกรรมที่ฝึกฝนการมีสติ เช่น การจัดทำสมาธิบำบัดในโรงเรียน สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ) การปลูกฝังให้บุคลากรและผู้เรียนมีจิตใจที่สงบมั่นคงเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

3. หลักพรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร 4 หรือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ ประกอบด้วย 1) เมตตา คือความรักใคร่ปรารถนาดีต่อผู้อื่น 2) กรุณา คือความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้ที่ประสบทุกข์ 3) มุทิตา คือความยินดีในความสุขและความสำเร็จของผู้อื่น 4) อุเบกขา คือการวางใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียง

ใน เมตตสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 พระพุทธเจ้าตรัสถึงการแผ่เมตตาไปในทิศต่าง ๆ ว่า "จงมีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศที่ 1 อยู่เถิด..." (ส.ม. 19/570-600/140-146 (ฉบับฉบับหลวง))

พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีและความสงบสุขในสังคม สามารถนำมาใช้ในบริบทการศึกษาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีภายในองค์กร โดยแบ่งการปฏิบัติตามหลัก 4 ข้อ ได้แก่

เมตตา หมายถึง ความใส่ใจต่อความเป็นอยู่ของบุคลากรและผู้เรียน เช่น การให้การดูแลและสนับสนุนอย่างเท่าเทียมกัน การที่ผู้บริหารมีใจรักลูกน้อง แสดงออกถึงความหวังดีต่อผู้ร่วมงาน และมุ่งสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในองค์กร

กรุณา คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การให้ความช่วยเหลือในยามที่ผู้อื่นเดือดร้อนหรือมีปัญหา โดยไม่ซ้ำเติมหรือทำให้รู้สึกต่ำต้อย ซึ่งถือเป็นคุณธรรมของผู้บริหารในการประคับประคองทีมงานให้เติบโตอย่างมีพลังใจ

มุทิตา คือ การพลอยยินดีกับความสำเร็จของผู้อื่น เช่น ยินดีกับผลงานของเพื่อนร่วมงาน สนับสนุนให้ผู้ที่บังคับบัญชาได้แสดงศักยภาพโดยไม่อิจฉาริษยา

อุเบกขา คือ ความเป็นกลางทางอารมณ์ ใช้เหตุผลเป็นหลัก ไร้อคติ ไม่เลือกปฏิบัติ ผู้บริหารที่วางตนด้วยอุเบกขา ในสถานการณ์ที่ขัดแย้งจะช่วยลดความตึงเครียดและสร้างความเป็นธรรมในองค์กร (พระมหาทักษ์ศักดิ์ ปญญาวุฒโธ, 2566, น. 100-117)

โดยหลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) นี้ เป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารการศึกษาตามหลัก พุทธธรรม โดยมีผลเชิงปฏิบัติ ดังนี้

1. การสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างผู้บริหารและผู้ร่วมงาน ได้แก่ เมตตา ใช้การสื่อสารที่สร้างแรงบันดาลใจและให้คำแนะนำด้วยน้ำเสียงกัลยาณมิตรระหว่างนิเทศงาน กรุณา ส่งเสริมการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้ผู้ได้บังคับบัญชาโดยไม่ซ้ำเติม มุทิตา พลอยยินดีเมื่อผู้ร่วมงานประสบความสำเร็จ ส่งเสริมบรรยากาศการทำงานเชิงบวก และ อุเบกขา รักษาความเป็นกลางเมื่อเกิดปัญหา เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ

ความสัมพันธ์กับหลักพุทธบริหารการศึกษา เป็นการสอดคล้องกับหลักไตรสิกขา การปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ช่วยเสริมการพัฒนาศีล (จริยธรรม) และสมาธิ (จิตใจ) ของผู้บริหาร โดยเสริมหลักอริยมรรค ได้แก่ การใช้เมตตาแทนการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับองค์ประกอบจริยธรรมของอริยมรรค

2. การแก้ไขความขัดแย้งและสร้างความสามัคคี ได้แก่ พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ช่วยคลายความขัดแย้งและสร้างความสามัคคีในสังคม โดยเน้นการกระทำทางกาย วาจา และใจ

ความสัมพันธ์กับหลักพุทธบริหารการศึกษา เป็นการสอดคล้องกับหลักสังคหวัตถุ 4 การใช้ปิยวาจา (คำพูดไพเราะ) และอัตถจริยา (การสงเคราะห์) ในการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวก โดยเสริมหลักการพึ่งตนเอง ได้แก่ การสร้างความมั่นคงทางจิตใจผ่านการปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ช่วยให้ผู้ร่วมงานมีความสุขในการทำงาน(นวรรตน์ ไวมงกุ และ รพีพรรณ สุวรรณ ณ์ฐิโชติ, 2560)

3. การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของผู้บริหาร ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ถือเป็นคู่มือสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่ของผู้บริหาร โดยเน้นการเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรม

ความสัมพันธ์กับหลักพุทธบริหารการศึกษา เป็นการสอดคล้องกับหลักไตรสิกขา การพัฒนาปัญญา (วิสัยทัศน์) ผ่านการประยุกต์ใช้พรหมวิหาร 4 ในการวางแผนงาน โดยเสริมหลักอริยมรรค ได้แก่ การใช้กรุณาแทนการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับองค์ประกอบจริยธรรมของอริยมรรค (ประดิษฐ์ เศษถา และคณะ, 2567)

ตารางที่ 2 แสดงความสัมพันธ์เชิงระบบของหลักพรหมวิหาร 4 ที่มีผลกระทบต่อหลักพุทธบริหารการศึกษา

หลักธรรม	ผลกระทบต่อหลักพุทธบริหารการศึกษา
พรหมวิหาร 4	- สร้างความสัมพันธ์เชิงบวกผ่านการสื่อสารและแก้ไขปัญหา - ส่งเสริมการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาในกรอบไตรสิกขา - บูรณาการกับหลักสังคหวัตถุ 4 ในการสร้างความสามัคคี

สรุปความว่า ความสัมพันธ์เชิงระบบของหลักพรหมวิหาร 4 ในการบริหารการศึกษาตามหลักพุทธธรรม โดยหลักพรหมวิหาร 4 เป็นเครื่องมือเสริมที่ช่วยผู้บริหารการศึกษาประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในบริบทการบริหารบุคลากรและแก้ไขปัญหาเชิงระบบ หลักพรหมวิหาร 4 สามารถใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งในสถานศึกษา สร้างความสามัคคีในหมู่ครูและบุคลากรในสถานศึกษาพัฒนาทักษะของผู้บริหารการศึกษา ส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมในสถานศึกษา และสามารถเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทไทย

4. หลักสังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา (อง.ต.ก. 11/210/170 (ไทย มจร.)) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกระบวนการบริหารที่มุ่งเน้นการสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือในองค์กรทางการศึกษา โดยมีความหมายและการนำไปใช้ดังนี้

1) **ทาน (การให้)** ทานในบริบทของพุทธบริหารการศึกษา มิได้จำกัดเพียงการให้สิ่งของหรือทรัพย์สินเท่านั้น แต่รวมถึงการให้โอกาส การสนับสนุนทรัพยากรทางการเรียนรู้ การให้คำปรึกษาอย่างจริงจัง และการยกย่องบุคลากรในที่สาธารณะ ผู้บริหารสถานศึกษาที่มีธรรมแห่งทานจะจัดให้มีสวัสดิการที่เหมาะสม ส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพของครู รับฟังปัญหาและข้อเสนอแนะจากครูและบุคลากร ตลอดจนมอบหมายงานสำคัญเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจร่วมกัน

2) **ปิยวาจา (การพูดจาไพเราะ)** การใช้ถ้อยคำที่สุภาพ ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ และเสริมพลังใจ เป็นหัวใจของการสื่อสารของผู้บริหารที่มีพรหมวิหาร ปิยวาจาไม่เพียงเป็นการพูดให้ “ไพเราะหู” แต่ยังต้องประกอบด้วยความจริงใจและเจตนาดี เช่น การกล่าวชมเชยด้วยคำสุภาพทั้งต่อหน้าและลับหลัง การตักเตือนด้วยถ้อยคำที่เมตตา และการใช้คำพูดที่ช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ขององค์กร

3) **อตถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์)** การกระทำที่ก่อให้เกิดคุณค่าและประโยชน์แก่ผู้อื่นคือหัวใจของอตถจริยา ผู้บริหารควรเป็นแบบอย่างในการเสียสละ ลงมือทำ และส่งเสริมให้บุคลากรได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อสังคม เช่น การจัดกิจกรรมจิตอาสา ร่วมกับชุมชน หรือการเปิดโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางบริการความรู้แก่ชุมชน การกระทำเหล่านี้ไม่เพียงเสริมสร้างภาพลักษณ์ที่ดี แต่ยังช่วยปลูกฝังแนวคิด “ให้ก่อนรับ” แก่ผู้เรียนด้วย

4) **สมานัตตตา (ความเสมอภาค)** ความเสมอภาคในองค์กรเป็นรากฐานของความไว้วางใจและความร่วมมือ ผู้บริหารที่ยึดหลักสมานัตตตตาทาจะเปิดโอกาสให้บุคลากรทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพอย่างเสมอภาค ทั้งนี้ยังรวมถึงการกระจายงานอย่างเป็นธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ และการยอมรับในคุณค่าของทุกบทบาทหน้าที่อย่างเท่าเทียม (นภา ซาลี และคณะ, 2565)

การประยุกต์หลักสังคหวัตถุ 4 ในพุทธบริหารการศึกษาจะช่วยสร้างระบบการศึกษาที่เน้นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูและศิษย์ เสริมสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ที่ผสมผสานคุณธรรมกับวิชาการ โดยใช้ “การให้” และ “การเสียสละ” เป็นแกนกลางของการพัฒนาองค์กร ตัวอย่างเช่น การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนที่เน้นความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน การส่งเสริมความเท่าเทียมในห้องเรียน และการสื่อสารด้วยภาษาที่ก่อให้เกิดพลังบวกทั้งในระดับบุคคลและกลุ่ม

จากผลการศึกษาเชิงประจักษ์ในพื้นที่เขตการศึกษา พบว่า การบริหารตามหลักสังคหวัตถุ 4 ส่งผลต่อคุณภาพองค์กรในด้านความสัมพันธ์และความสามัคคีอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะในหมวด “ปิยวาจา” ซึ่งได้รับการประเมินในระดับสูงที่สุด สะท้อนให้เห็นว่า หลักธรรมนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารการศึกษายุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม

5. หลักการพึ่งตนเอง

หลักการพึ่งตนเอง (Self-Reliance in Buddhism) หลักการพึ่งตนเองในพุทธศาสนา มีรากฐานอยู่บนคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏใน ธรรมบท พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 มีใจความว่า “อตตahi อตตโน นาโถ” แปลว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” (ขุ.ธ. /25/160/82 (ไทย มจร.))

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลต้องพึ่งพาตนเองในการฝึกฝนตน พัฒนาชีวิต ไม่หลงรอคอยความช่วยเหลือจากผู้อื่น ซึ่งตรงกับแนวคิดด้าน การพัฒนาศักยภาพภายใน (inner potential) ในการศึกษายุคใหม่ โดยเน้นการให้ผู้เรียน/บุคลากรมีวินัย ตระหนักรู้ และพัฒนาตนด้วยตนเองอย่างมีเป้าหมาย

การพึ่งตนเองเป็นหลักการสำคัญในพุทธบริหารการศึกษาที่มุ่งเน้นให้บุคคลพัฒนาความสามารถและทักษะในการจัดการชีวิตของตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นเกินความจำเป็น แนวคิดนี้ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธความช่วยเหลือจากผู้อื่น แต่เน้นให้เรามีความมั่นใจในตนเองและสามารถรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ องค์กรประกอบที่สำคัญของการพึ่งตนเอง มีดังนี้

การมีสติ คือ การพึ่งตนเองเริ่มจากการมีสติเพื่อรับรู้สถานการณ์ปัจจุบันและมองหาทางแก้ไขปัญหาอย่างรอบคอบ

การคิดวิเคราะห์ คือ บุคคลต้องพัฒนาทักษะในการคิดวิเคราะห์และมองหาทางออกที่เหมาะสมเมื่อเผชิญปัญหา

การจัดการตนเอง คือ การวางแผนชีวิต การจัดลำดับความสำคัญ และการตั้งเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อก้าวไปข้างหน้า

ความมั่นใจในตนเอง คือ การพึ่งตนเองต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตัวเองในการเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ

การเรียนรู้ตลอดชีวิต คือ เรียนรู้ที่จะปรับตัวและรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในชีวิตอย่างต่อเนื่อง

ประโยชน์ของการพึ่งตนเอง มีหลายด้านด้วยกัน คือ

- เพิ่มความมั่นใจและอิสระในการดำเนินชีวิต
- ลดความเครียดจากการพึ่งพาผู้อื่นมากเกินไป
- สร้างความยั่งยืนในการพัฒนาตนเองและอาชีพ
- ส่งเสริมความสามารถในการช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อพึ่งตนเองได้สำเร็จ

การพึ่งตนเองเป็นทักษะที่ส่งเสริมให้คนเข้าถึงศักยภาพของตัวเองและสร้างชีวิตที่มีความสมบูรณ์และความสุขอย่างยั่งยืน หลักการพึ่งตนเองและหลักพุทธบริหารการศึกษามีความเกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้ง โดยทั้งสองเน้นการพัฒนามนุษย์ให้มีความสามารถในการจัดการตนเองและสร้างสังคมที่ยั่งยืนผ่านการศึกษา

การพึ่งตนเองในพุทธศาสนาคือการมีความรับผิดชอบต่อตนเอง และการพัฒนาความสามารถในการเผชิญ ปัญหาในชีวิตโดยไม่พึ่งพาผู้อื่นเกินความจำเป็น หลักนี้ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธความช่วยเหลือ แต่เน้นให้แต่ละคนพึ่งพาตัวเองในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความมั่นคงและความยั่งยืนในชีวิต มีรายละเอียดดังนี้

แนวทางสำคัญของการพึ่งตนเอง คือ

- การมีสติและสมาธิ เพื่อการรับรู้สถานการณ์ปัจจุบันอย่างรอบคอบ
- การคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา ด้วยปัญญาที่มีรากฐานจากความเข้าใจชีวิต
- การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยเรียนรู้และปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์

ความสัมพันธ์กับหลักพุทธบริหารการศึกษา โดยหลักพุทธบริหารการศึกษาใช้แนวคิดพึ่งตนเองเป็นหนึ่งในหลักการสำคัญในการจัดการระบบการศึกษา โดยเชื่อมโยงกับการพัฒนาคุณสมบัติของบุคคลในหลายด้าน ดังนี้

1. การพัฒนาศักยภาพบุคคล การส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักพึ่งพาตัวเองช่วยทำให้เกิดความมั่นใจในความสามารถของตนเอง และกล้าตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ด้วยเหตุผลที่ถูกต้อง ระบบการศึกษาที่เน้นการพึ่งตนเองนี้มุ่งสร้างบุคลากรที่มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และทำงานได้อย่างอิสระ

2. การบูรณาการไตรสิกขา ศีล สมาธิ และปัญญาในหลักไตรสิกขาถูกนำมาใช้เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สมดุล โดยเน้นให้ผู้เรียนพัฒนาความมีวินัย (ศีล) สร้างความสงบในจิตใจ (สมาธิ) และเพิ่มความสามารถในการเข้าใจความจริง (ปัญญา) เพื่อเป็นพื้นฐานของการพึ่งตนเอง

3. การบริหารจัดการองค์กรการศึกษา ระบบการศึกษาที่ยึดหลักพุทธบริหารต้องส่งเสริมให้บุคลากรในองค์กร รวมถึงครูและผู้บริหาร รู้จักพึ่งพาตัวเองในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองไปพร้อมกับองค์กร

4. การสร้างสังคมที่เข้มแข็ง เมื่อผู้เรียนและบุคลากรในระบบการศึกษารู้จักพึ่งพาตนเอง พวกเขาจะมีศักยภาพที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงในสังคม นำไปสู่ความเข้มแข็งทั้งในระดับบุคคลและสังคมโดยรวม

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ของหลักการพึ่งตนเองถือว่าเป็นรากฐานสำคัญของพุทธบริหารการศึกษาเพราะช่วยสร้างบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการชีวิตตนเองอย่างมั่นคงและมีจริยธรรม ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลดีต่อบุคคลเท่านั้น แต่ยังสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการพึ่งพาตนเองกับพุทธบริหารการศึกษาหลักการพึ่งพาตนเองมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างคุณภาพผู้เรียนและประสิทธิภาพการบริหารการศึกษา โดยสัมพันธ์กับหลักพุทธบริหารการศึกษาผ่านกรอบต่อไปนี้

1. การพัฒนาศีล (จริยธรรม) และสมาธิ (จิตใจ)

การพึ่งตนเอง ได้แก่ ส่งเสริมให้ผู้เรียนแก้ปัญหาเชิงจริยธรรมด้วยตนเอง เช่น การไม่ลอกผลงานผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับ “ศีล” ในกรอบของไตรสิกขา

การฝึกสมาธิ ได้แก่ ผ่านการควบคุมตนเองในการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และการวางแผนการใช้เงิน ช่วยเสริมความมุ่งมั่นในการเรียนรู้

2. การบูรณาการกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8

สัมมาทิฐิ (ความเข้าใจที่ถูกต้อง) การมีความรู้และทัศนคติต่อการพึ่งตนเองช่วยให้ผู้เรียนตัดสินใจอย่างมีเหตุผล
สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง) การมุ่งอนาคตและควบคุมตนเอง สอดคล้องกับการวางแผนชีวิตอย่างมี

เป้าหมาย

3. การสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างผู้บริหารและผู้เรียน

หลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ใช้เป็นเครื่องมือสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพึ่งตนเอง เช่น การให้คำแนะนำด้วยน้ำเสียงกัลยาณมิตร

หลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตา) สนับสนุนการให้ความช่วยเหลืออย่างเหมาะสม เพื่อให้ผู้เรียนพึ่งพาผู้อื่นเกินสมควร

4. การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ

การออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ แบบ Task-Based Learning ช่วยฝึกทักษะการแก้ปัญหาเชิงจริง ซึ่งสอดคล้องกับหลัก สังคหวัตถุ 4 ในการสร้างความสามัคคี

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมให้ผู้เรียนค้นหาความรู้ด้วยตนเอง โดยอาศัยหลัก สมานัตตา ในการวางแผนระยะยาว (แพรวนภา เรียงริลา และ วสันต์ ทองไทย, 2552)

5. การบูรณาการกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง

หลักมัชฌิมาปฏิปทา (มีจุดมุ่งหมายตรงกลาง) ใช้ในการค้นหาความรู้แจ้งเห็นจริงเพื่อสร้างปัญญาและขยายผลสู่ผู้อื่น

หลักสันโดษ (ความพอใจในสิ่งที่มี) ส่งเสริมการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมหรือชุมชนด้วยตนเองได้ (พระครูวิบูลสีลพรต, 2563)

ตารางที่ 3 แสดงความสัมพันธ์ของหลักพุทธธรรมกับหลักการพึ่งพาตนเองในการบริหารการศึกษา

หลักพุทธธรรม	ความสัมพันธ์กับหลักการพึ่งพาตนเอง
ไตรสิกขา	- พัฒนาศีลผ่านการแก้ปัญหาเชิงจริยธรรมด้วยตนเอง
อริยมรรค	- สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเสริมการคิดวิเคราะห์และวางแผนชีวิต
พรหมวิหาร 4	- สร้างบรรยากาศการเรียนรู้เชิงบวกผ่านการสื่อสารที่เหมาะสม
สังคหวัตถุ 4	- ส่งเสริมการให้ความช่วยเหลืออย่างสมดุล เพื่อไม่ให้ผู้เรียนพึ่งพาผู้อื่นเกินสมควร
หลักการพึ่งตนเอง	- ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในการจัดการทรัพยากร และออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้แบบ Task-Based Learning

สรุปได้ว่า หลักการพึ่งพาตนเองเสริมความสมบูรณ์ของหลักพุทธบริหารการศึกษา โดยเฉพาะในด้านการสร้าง ความเป็นเลิศทางจริยธรรมและทักษะการแก้ปัญหาเชิงระบบ นอกจากนี้ หลักการพึ่งพาตนเองยังสามารถบูรณาการเข้ากับการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน การพัฒนาความสามารถในการคิดอย่างอิสระในนักเรียน สามารถใช้ในการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมในสถานศึกษา สามารถใช้ในการส่งเสริมความอิสระในการเรียนรู้ในนักเรียน และการเตรียมความพร้อมสำหรับการเรียนรู้แบบอิสระในนักเรียน

สรุปผลการศึกษา

หลักพุทธบริหารการศึกษา ตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นที่เป็นหลักการ แนวคิด และทฤษฎี อันเป็นหลักการสำคัญที่ส่งเสริมการบริหารการศึกษาตามแนวทางพุทธวิธี เพื่อพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพทั้งในด้านจริยธรรม สติปัญญา และความสัมพันธ์ในสังคม โดยมีความสัมพันธ์อยู่หลายหลักธรรม ประกอบด้วย

1. หลักไตรสิกขา คือ หลักธรรมที่มุ่งเน้นการพัฒนาบุคลิกในมิติที่ครบถ้วน ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาตามแนวพุทธ โดยช่วยส่งเสริมวินัย ความสงบ และปัญญาในบุคคลที่เกี่ยวข้องในระบบการศึกษา

2. หลักอริยมรรคมีองค์ 8 คือ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุคลากรในระบบการศึกษามีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ทั้งด้านความคิด คำพูด และการกระทำ สิ่งนี้สามารถนำไปปรับใช้ในกระบวนการเรียนการสอนเพื่อปลูกฝังการพัฒนาตนเอง และการสร้างจิตสำนึกที่ดีในหมู่ผู้เรียน ซึ่งสนับสนุนส่งเสริมให้การพัฒนาตามหลักไตรสิกขามีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

3. หลักพรหมวิหาร 4 คือ หลักธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคลากรในสถาบันการศึกษา เช่น ครู นักเรียน และผู้ปกครอง ส่งเสริมความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้

4. หลักสังคหวัตถุ 4 คือ หลักธรรมที่ช่วยสร้างความสามัคคีและความร่วมมือในองค์กรการศึกษา เช่น การให้ความช่วยเหลือกัน (ทาน) การพูดจาดี (ปิยวาจา) การทำงานเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น (อัตถจริยา) และการปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียม (สมานัตตตา) เป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ส่งเสริมให้พรหมวิหาร 4 มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น

5. หลักการพึ่งตนเอง คือ หลักการพึ่งตนเองช่วยให้ผู้เรียนและบุคลากรในระบบการศึกษารู้จักพัฒนาตนเองและจัดการชีวิตได้อย่างอิสระ สิ่งนี้ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตและสร้างบุคคลที่มีความมั่นคงในจิตใจและปัญญา ถือว่าเป็นหลักธรรมที่แฝงอยู่ในหลักการและแนวคิดของพุทธศาสนาทุกทั้งหมัด เพราะพระพุทธศาสนามีเป้าหมายให้มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนาตนเองได้ด้วยตนเองให้มากที่สุด โดยพึ่งพาปัจจัยภายนอกให้น้อย ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ดังคำสอนที่ว่า “มนุษย์ล้วนมีศักยภาพพัฒนาตนเองได้ทุกคน”

ดังนั้น ความสัมพันธ์โดยรวม ทุกหลักธรรมที่กล่าวมา ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยสร้างระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนอย่างสมบูรณ์แบบตามแนวทางพุทธวิธี โดยช่วยปลูกฝังความดีงาม ความสงบสุข และการพึ่งพาตนเองในหมู่ผู้เรียนและครูสอน ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีในองค์กรการศึกษา โดยสรุปความสัมพันธ์ของหลักการ แนวคิด และทฤษฎีในหลักพุทธบริหารการศึกษา ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ของหลักการ แนวคิด และทฤษฎี ในหลักพุทธบริหารการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- ทวีศักดิ์ ทองทิพย์. (2561). แนวคิดการบริหารการศึกษาตามหลักไตรสิกขา กับแนวคิดตามทฤษฎีเชิงระบบเป็นความสอดคล้องกันที่ลงตัว. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ*, 9(2), 95-104.
- นภา ซาลี, พระครูปลัดสมชัย นิสสโม และพระมหาสุภวิชัย ปภสฺสโร. (2565). การบริหารสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเลย เขต 2. *วารสาร มจร อุบลประิทรกรรม*, 7(2), 2239-2250.
- นวรรตน์ ไชยภูมิ และ รพีพรรณ สุวรรณณัฐโชติ. (2560). วิถีครองคน: พรหมวิหาร 4 สำหรับผู้บริหารการศึกษาในศตวรรษที่ 21. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 4(1), 105-113.
- ประดิษฐ์ เศษลา, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอกลักษณ์ เพียสา และ ดร.ทรัพย์หิรัญ จันทร์รักษ์. (2567). การประเมินความต้องการจำเป็นในการพัฒนาพรหมวิหาร ของผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กลุ่มที่ สังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. *วารสารการบริหารการศึกษาและภาวะผู้นำ*, 12(47), 111-118.
- พระครูภัทรจิตตาภรณ์. (2565). ไตรสิกขา: ศาสตร์แห่งการพัฒนาเส้นทางชีวิต. *วารสาร มจร อุบลประิทรกรรม*, 7(2), 105-110.
- พระครูวิบูลสีลพรต. (2563). ศาสตร์พระราชากับพุทธวิธีในการพึ่งพาตนเองตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนแสงจันทร์ จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารสันติศึกษาปริทรกรรม มจร*, 8(2), 726-736.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2552). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 19). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระลิขิต ฐานิสฺสโร, พระครูโสภาสนนทกิตติ์ และอินฉา ศิริวรรณ. (2566). แนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามหลักพุทธบริหารการศึกษาของโรงเรียนในเขตตำบลห้วยไร่ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบูรณ์ เขต 2. *วารสารครุศาสตร์ปริทรกรรม*, 10(2), 213-225.
- พระวัชระ สิวโร, อินฉา ศิริวรรณ และพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฒโน. (2562). กลยุทธ์การบริหารความขัดแย้งตามหลักพุทธบริหารการศึกษาสำหรับสถานศึกษา. *วารสารสันติศึกษาปริทรกรรม มจร*, 7(4), 1073-1083.
- พระมหาทักษ์ศักดิ์ ปญญาวุฑโฒ (บุญชัย). (2566). แนวทางการส่งเสริมการครองคนตามหลักพรหมวิหาร 4 สำหรับผู้บริหารการศึกษาในศตวรรษที่ 21. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 5(3), 100-117.
- แพรวนภา เรียงริสา และ วสันต์ ทองไทย. (2552). การจัดการเรียนการสอนเพื่อการพึ่งพาตนเอง กรณีศึกษาโรงเรียนสัมมาสิกขาปฐมมโศก. *วิทยาสารกำแพงแสน*, 7(3), 28-42.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Kittipat Srichai and Montree Wongsaphan. (2022). Implementation of the Trisikkha Plus Learning Management Model to Enhance the Characteristic of Good Citizenship for Vocational Certificate Students. *Journal of Educational Issues*, 8(2), 359-372.
- Phrakruwirojkanchanakhet, Phra Mana Thitiseelo (Praphruettham), Ayusakorn Ngamchat, Lampong Klomkul. (2021). Development of Educational Administration Innovation according to Buddhist Principles. *PSYCHOLOGY AND EDUCATION*. 58(1), 3799-3805.